

УДК 808.26 – 541.2

С.Ф. Бут-Гусаім**УЛАСНЫЯ АСАБОВЫЯ ІМЁНЫ
Ў КАНТЭКСТЕ ТВОРАЎ ГЕНРЫХА ДАЛІДОВІЧА**

У артыкуле разглядаюцца ўжытыя ў творах Генрыха Далідовіча ўласныя асабовыя імёны, якія з'яўляюцца неад'емным элементам ідэйна-тэматычнага зместу мастацкага тэксту і важным сродкам намінацыі, характарыстыкі і ацэнкі персанажаў і іх стасункаў. Акрэсліваецца дыяпазон сэнсавага і фармальнага вар'іравання онімаў, шматлікія формы якіх з'яўляюцца сродкам стварэння нацыянальнага і рэгіянальнага каларыту ў творах, інструментам перадачы шырокага спектра эмоцый, ацэнак, пачуццяў літаратурных герояў. Асаблівая ўвага надаецца асэнсаванню ролі кантэксту ў раскрыцці сэнсавых і эмацыяна-экспрэсіўных магчымасцяў паэтонімаў. Вызначаюцца функцыі асабовых імёнаў персанажаў у творах Г. Далідовіча, у якіх узнаўляюцца старонкі айчынай гісторыі і ствараюцца карціны жыцця нашых сучаснікаў. Разгляд антрапанімаў ажыццяўляецца ў рэчышчы лінгвапрагматычнага даследавання маўлення. Асэнсоўваецца прагматычная роля ўласных асабовых імёнаў, якія з'яўляюцца сведчаннем нацыянальнасці, узросту, веравызнання, вагі асобы ў грамадстве. Вывучаюцца прагматычныя рэгулятыўныя магчымасці оніма як сацыяльна зададзенага і нацыянальна спецыфічнага сродку рэгулявання міжасабовых адносінаў.

Генрых Далідовіч – прызнаны мастак-псіхолаг, нястомны даследчык сучаснага жыцця і айчынай гісторыі. Для пісьменніка ад самага пачатку творчасці галоўным аб'ектам мастацкага даследавання стала псіхалогія чалавека, свет яго думак і пачуццяў. «Эстэтычная крэда Г. Далідовіча бачыцца ў імкненні маляваць вобразы сваіх герояў псіхалагічна дакладна і змястоўна» [1, с. 86]. Надзвычай уважлівы пісьменнік да ўнутранага свету сваіх персанажаў. Ён добра раскрывае іх характары як у грамадскім жыцці, так і ў бытавых, сямейных абставінах. Перадаючы шматграннасць жыцця нашых продкаў і сучаснікаў, пісьменнік звяртаецца да такога паказальнага ў плане нацыянальнай і культурнай адметнасці складніка мовы, як антрапанімічная лексіка, кампанентам якой з'яўляюцца асабовыя імёны. Аналіз антрапанімікону раманаў «Гаспадар-камень», «Заходнікі», «Кліч роднага звона» і апавяданняў з цыкла «Жар каханя» паказаў, што пісьменнік умела выкарыстоўвае прагматычны патэнцыял гэтага яркага паказчыка сацыяльнага статусу асобы і дзейснага прагматычнага рэгулятара адносінаў паміж людзьмі.

Антрапанімікон твораў Г. Далідовіча з'яўляецца адлюстраваннем багацця беларускага іменаслову, які характарызуецца маляўнічай палітрай. Як вядома, асабовыя імёны з'яўляюцца адным з найважнейшых сродкаў стварэння нацыянальнага і рэгіянальнага каларыту. У творах Г. Далідовіча, прысвечаных нядаўняму мінуламу нашага краю (раманы «Гаспадар-камень», «Заходнікі», апавяданне «Хутар Амшарок»), знаходзім многа надзвычай прыгожых беларускіх імёнаў: *Леаніла, Салвэзь, Франя, Франак, Аўдоля, Ганя, Вандзя, Галена, Гіполь, Паўліна, Аришуля, Кастуся, Гэля, Анэля, Матруна, Броня, Ватусь, Тэця, Ігнась, Базыль, Стэфусь, Францішак* і многія іншыя. На жаль, гэтыя імёны цяпер архаізаваліся і выйшлі з актыўнага ўжытку. Іх можна сустрэць хіба што ў прадстаўнікоў старэйшага пакалення. Пісьменнікам фіксуюцца змены, якія адбыліся ў антрапаніміконе беларусаў у савецкія часы. Гэтыя змены праявіліся ва ўжыванні штучных онімаў, утвораных на базе найменняў правадыроў. Да ліку такіх дэрыватаў адносіцца імя *Іста* (яно належыць герані аднайменнага апавядання), утворанае спосабам абрэвіяцыі ад імені і прозвішча тагачаснага правадыра савецкай дзяржавы Іосіфа Сталіна.

Своеасаблівы характар мае антрапанімічная прастора рамана Г. Далідовіча «Кліч роднага звона». Твор пераносіць нас у XIII стагоддзе, калі зараджалася магутная

дзяржава са сталіцай у Навагародку. Аўтар стварае шырокую панараму жыцця нашых продкаў. Далучэнне да беларускай гісторыі ажыццяўляецца за кошт увядзення ў мастацкі тэкст шырокага пласта ўстарэлых анамастычных адзінак, найперш імёнаў людзей. Усе зафіксаваныя ў творы антрапонімы можна падзяліць на дзве групы. Па-першае, гэта імёны рэальных асоб, па-другое, гэта імёны персанажаў, створаных фантазіяй пісьменніка. У творы Г. Далідовіча сустракаюцца шматлікія імёны валадароў тагачасных дзяржаў свету: *Кацян, Батый, Чынгісхан, Міхаіл Чарнігаўскі, Конрад Мазавецкі, Ізяслаў Навагародскі, Яраслаў Уладзімірскі, Альфрэд фон Штумпенхаўзен, Міндоўг, Войшалк, Таўцівіл, Эдзівід, Транята*. Што да імёнаў персанажаў, створаных фантазіяй аўтара, то яны адлюстроўваюць мадэлі наймення, якія функцыянавалі ў тагачаснай беларускай культуры. У XIII стагоддзі на Беларусі суіснавалі паганства, каталіцтва, праваслаўе. Таму для наймення персанажаў выкарыстоўваюцца язычніцкія, рымска-каталіцкія і візантыйска-грэчаскія онімы. Так, магнат-бежанец з Кракава і яго дачка маюць каталіцкія імёны *Баляслаў і Ядвіга*. Захавальнік пячаткі і дворскі князя Данііла носяць праваслаўныя імёны *Кірыла і Андрэй*. Што да язычніцкіх імёнаў, то яны з'яўляюцца сродкам сацыяльнай характарыстыкі персанажаў. Прадстаўнікі вышэйшых саслоўяў (ваявода навагародскі *Усяслаў*, яго першая жонка *Праміслава*, дачка *Звеніслава*, дружыннікі *Міраслаў і Любамір*) носяць двухасноўныя імёны-кампазіты. Падобныя онімы з'яўляюцца адлюстраваннем старажытнай традыцыі імяслаўя – праслаўлення людзей праз спецыяльна створаныя найменні, якія накрэсліваюць праграму шчаслівага лёсу носьбіта імя, г. зн. прадвызначаюць добрую славу і магчымасць стаць магутным уладаром. Адлюстравана ў рамане і старажытная традыцыя надання дзіцяці імені знакамітага чалавека. Такое імя, на думку нашых продкаў, забяспечвала будучую шчаслівую долю. Так, навагародскі ваявода пры нараджэнні атрымаў імя славутага полацкага князя, стваральніка магутнай дзяржавы *Усяслава*. Найменне прадвызначыла жыццёвы шлях героя. Падобна да князя-ваўкалака, ваявода *Усяслаў* праз вайсковыя подзвігі, мудрагелістыя палітычныя хады і кампрамісы ўмацоўвае Навагародскае княства, спрыяючы стварэнню моцнай незалежнай дзяржавы. Дворскі галіцка-валынскага князя Данііла так характарызуе Усяслава: *«Аспід ты, Усяслаў! Як і твой цёзка, полацкі князь Усяслаў! Я добра ведаю: не зусім выпадкова ты так шануеш таго. Не лік Уладзіміра Святаславіча альбо Уладзіміра Манамаха, а якраз лік «Чарадзея» на сцяне тваёй святліцы. Ты найперш шануеш таго ваўкалаку за тое, што ён хітрасцю і вераломствам вывеў Палацеск з-над улады Кіева. Табе мілая гэтая ідэя»*. Імёны прадстаўнікоў ніжэйшых саслоўяў ствараюцца на базе агульных назоўнікаў: найменняў птушак (*Голуб, Крук*), слоў-характарыстык знешнасці, роду дзейнасці і характару чалавека (*Бялян, Хвал, Лоў*), назваў пабудовы (*Вежа*). Некаторыя прадстаўнікі ніжэйшых саслоўяў названы народна-размоўнымі формамі хрысціянскіх імёнаў: ахоўнік *Цішук* (форма оніма *Ціхан*), пакаёўка *Любка* (варыяцыя хрысціянскага імені *Любоў*). Імёны персанажаў могуць набываць у кантэксце твора дадатковуюсэнсавую нагрузку. Так, невыпадкова прыгажуня, якая стала другой жонкай ваяводы Усяслава, носіць гаваркое імя *Любка*. Онім не проста называе, а характарызуе гераіню, якая рэалізуе адвечнае прызначэнне жанчыны кахаць і быць каханай, асвятляючы жыццё дарагога чалавека шчырым, чыстым пачуццём. Звяртаючыся да жонкі, Усяслаў гаворыць: *«Любка!.. Якое слаўнае імя далі табе бацькі! Каб ты ведала, як ты мне любая! Ведай, уладарка мая, я не вытрымаю, ты мяне загубіш, калі адвернешся! Любка! Люба! Любоў!»*. Гаваркім з'яўляецца і імя ахоўца *Ірвідуба*, якое адпавядае знешнасці высокага, плячыстага воя. Такім чынам, асабовыя імёны з'яўляюцца адным з найважнейшых сродкаў стварэння ў рамане Г. Далідовіча каларыту даўніны.

Дзякуючы гнуткасці, пластычнасці, уласнае асабовае імя ў сучаснай беларускай мове з'яўляецца свайго роду пасведчаннем нацыянальнасці, узросту, веравызнання чалавека. Імя – своеасаблівы пашпарт асобы, «сацыяльны пароль, які азначае прыналежнасць да таго ці іншага грамадскага кола» [2, с. 161].

Імя здаўна служыла паказчыкам веравызнання асобы. Заўважым, што ў творах Г. Далідовіча, якія ўзнаўляюць старонкі мінулага нашай зямлі (раманы «Гаспадар-камень», «Заходнікі», «Кліч роднага звона»), адзначаецца канфесійная дыферэнцыяцыя імёнаў. Як вядома, у працэсе складвання сістэмы беларускіх антрапонімаў гістарычна адыгралі ролю дзве іменаслоўныя традыцыі – праваслаўная і каталіцкая. На старонках твораў Г. Далідовіча знайшлі адлюстраванне як візантыйска-грэчаскія, так і рымска-каталіцкія імёны і іх варыяцыі. Так, героямі рамана «Заходнікі» і аўтабіяграфічнага апавядання «Хутар Амшарок» з'яўляюцца сяляне-каталікі, у жыцці якіх вера ў Бога адыгрывала значную ролю. Адзін з герояў рамана, восточнік Кураглядаў, так характарызуе заходнікаў: «*Ім даражэй за ўсё каляды, вялікдзень, усялякія фэсты... Іх трымае вера, касцёл, куды яны ходзяць кожную нядзелю цэлымі вёскамі*». Сяляне-каталікі названы ў згаданых творах каталіцкімі імёнамі і іх формамі: **Стэфусь, Адольф, Юзік, Юзаф, Стась, Аришуля, Анеля, Францішак, Ванда, Тэця**. Героямі рамана «Гаспадар-камень» з'яўляюцца праваслаўныя сяляне, таму ў творы ўжываюцца візантыйска-грэчаскія формы онімаў. Заўважым, што кананічныя варыяцыі імёнаў выкарыстоўваюцца ў якасці найменняў святароў (айцец **Феадор**). Гучаць такія онімы ў царкве, напрыклад, у малітве ў час вячання Зосі Мішуковай і Віці Гарбацэвіча: *Падаждь рабом сім Вікенцію і Соф'і живот мірен*. Найчасцей жа для іменавання сялянаў ужываюцца апрацаваныя па законах беларускай фанетыкі і марфалогіі скарачаныя і эмацыйна-ацэначныя формы: **Алесь, Пётрык, Пятрусь, Волька, Настуля, Гіполь, Юрась, Кастусь, Ірка, Зося, Віця**.

Героямі твораў Г. Далідовіча становяцца не толькі беларусы, але і прадстаўнікі іншых нацыянальнасцяў. Пасведчаннем іх нацыянальнай прыналежнасці становяцца імёны: нямецкія (**Эльза, Карл**), яўрэйскія (**Шлёма, Фоля, Лейба, Арон, Эля, Сора, Бэйля**).

У творах пісьменніка па-майстэрску выкарыстаны стылістычныя магчымасці асабовых імёнаў з іх багаццем афіцыйных і неафіцыйных эмацыйна афарбаваных варыяцый: **Іван – Ваня – Ванюша – Ясь – Ясік – Янак – Янка – Яначка; Міхайла – Міша – Мішук; Уладак – Уладачак; Вацлаў – Вацік; Ванда – Вандзя; Пятро – Пётрык – Пятрусь – Петрусёк; Соф'я – Зося – Зоська – Зосечка; Вікенцій – Віцук – Віця; Аляксандр – Алесь – Алесік – Алеська; Юрый – Юры – Юрась; Ядвіга – Ядзя; Аришуля – Аришулька; Аня – Анютка; Іста – Істачка; Леаніла – Лёдзя; Сцяпан – Сцяпанка – Стэфусь; Афанасій – Афоня – Афонька – Апанас; Казімір – Казік – Казічак; Іосіф – Юзік – Юзічак; Тамаш – Том – Томік; Мікола – Колька – Колечка; Чэсь – Чэсік**. Такія формы імёнаў – сродак стварэння нацыянальнага і рэгіянальнага каларыту ў творы, інструмент перадачы шырокага спектра эмоцый, ацэнак, пачуццяў.

Праз ужыванне гэтых формаў пісьменнік перадае найтанчэйшыя адценні ўзаемаадносінаў герояў. Выкарыстанне кожнай варыяцыі імені абумоўлена прагматычным кантэкстам. Такі кантэкст вызначаецца сацыяльным статусам носбіта імені, а таксама характарам і танальнасцю адносінаў героя з іншымі людзьмі.

Так, паказчыкам павагі да чалавека, а таксама пасведчаннем афіцыйнасці ўзаемаадносінаў з'яўляецца ўжыванне пашпартнай формы імені ў спалучэнні з іменем па бацьку. **Імя па бацьку**, або **патронім**, узыходзіць да старажытнага наймення, якім называлі чалавека па імёнах яго продкаў па мужчынскай лініі [3, с. 57]. Даследчыкі этыкету адзначаюць, што «на Беларусі імёны па бацьку на **-віч** – з'ява досыць позняя і з'явіліся яны пад уплывам рускай мовы» [4, с. 39]. Мы знаходзім адзінкавыя прыклады

антрапаформулы «імя + імя па бацьку» ў гістарычным рамане «Кліч роднага звона». Такая форма ўжываецца для іменавання дворскага галіцка-валынскага князя Данііла *Андрэя Іванавіча*. Што да раманаў, у якіх ствараюцца карціны савецкага перыяду айчыннай гісторыі, то адзінкавыя прыклады звароту да асобы па імені па бацьку знаходзім у рамане «Заходнікі», у якім апісваецца жыццё беларускай вёскі ў першыя пасляваенныя гады. Імёны па бацьку ўжываюцца для называння прадстаўнікоў савецкай улады: старшыні сельсавета *Ананаса Лукіча*, сакратара *Валянціны Казіміраўны* і інш. У рамане ёсць паказальныя радкі: *Франя не назвала Кураглядава па імені па бацьку. Цяжка прывыкаць заходнікам да гэтага: запомнілі змалку, што ў вёсцы маладых называюць толькі па імені, а калі трэба загаварыць да жанатых і замужніх, да пажылых, то да імені дадаюць словы дзядзька або цётка.*

Названыя формы іменавання шырэй прадстаўлены ў моўнай тканіне твораў, якія ўзнаўляюць пазнейшыя перыяды айчыннай гісторыі. Формула наймення асобы «імя + імя па бацьку» ўжываецца ў адносінах да паважаных у соцыуме людзей, напрыклад настаўнікаў. У шэрагу твораў Г. Далідовіча («Аглая», «Юля», «Міхаіл Апанасавіч і Каця», «Асенняе лета») малююцца карціны школьнага жыцця, ствараюцца вобразы настаўнікаў. У звароце да выкладчыкаў паслядоўна ўжываецца формула «імя + імя па бацьку» (*Міхаіл Апанасавіч, Алесь Іванавіч, Мая Сцяпанаўна, Алесь Трахімавіч, Іван Сямёнавіч, Вольга Пятроўна, Станіслаў Браніслававіч*). Так, у апавяданні «Аглая» расказваецца аб тым, як беларускі вучоны, трапляючы ў ссылку, становіцца настаўнікам мовы і літаратуры і заваёўвае аўтарытэт вяскоўцаў, што пачынае праяўляцца ў форме звароту да яго: *Даволі хутка я набыў у пасёлку добрую рэпутацыю, да мяне звярталіся толькі па імені па бацьку.*

Адлюстроўваючы тонкія нюансы міжасабовых адносінаў, імёны ў разнастайных жыццёвых сітуацыях ужываюцца ў шматлікіх скарочаных і эмацыйна-ацэначных формах. Айцец Павел Фларэнскі пісаў: «Імёны гнуткія і ёмістыя, здольныя змясціць самыя розныя прыватныя абставіны, у якіх жыве асоба» [5, с. 190]. Дыяпазон эмоцый і пачуццяў, што выражаюцца з дапамогай такіх формаў, надзвычай шырокі. Гэта пяшчота, сяброўская фамільярнасць, насмешка, іронія, пагарда, абраза, спачуванне. Багата прадстаўлены эмацыйна-ацэначныя формы імёнаў у творах Г. Далідовіча. Утвараюцца гэтыя формы марфалагічным спосабам з дапамогай разгалінаванай сістэмы суфіксаў.

Шматлікія формы асабовага імені з'яўляюцца паказчыкам узросту персанажаў. Так, героі рамана «Гаспадар-камень», мужчыны сям'і Нямцэвічаў, носячы спадчыннае імя *Іван*, называюцца рознымі формамі гэтага оніма: старэйшы прадстаўнік сям'і мае імя *Ясь*, яго сын празываецца *Янкам, Янакам*, унук – *Ясікам*.

Вядома, што ў сферы апелятываў памяншальна-ласкальныя суфіксы служаць сродкам вар'іравання моўнай экспрэсіі. Праз іх пасрэдніцтва выражаецца складаная гама эмоцый і суб'ектыўных ацэнак. Тэзіс пра шматзначнасць эмацыйна-ацэначных формаў можа быць аднесены і да антрапанімічнага матэрыялу. У гэтым выпадку надзвычай моцнай з'яўляецца залежнасць успрымання экспрэсіўнай афарбоўкі формы ад узросту, паводзінаў носьбіта імені, аўтарскіх адносінаў да героя. Напрыклад, розныя эмацыйна-экспрэсіўныя адценні выражаюць так званыя памяншальна-ласкальныя варыяцыйны онімаў. У творах Г. Далідовіча адлюстравана народная традыцыя называць дзяцей і падлеткаў формамі імёнаў, якія выражаюць цеплыню і пяшчоту, напр.: *Дзеці, Янка і Франак, здаровыя, дзякуй Богу, добра мне памагаюць. А вот Ірка наша хварэе і хварэе* («Гаспадар-камень»); *Так, мы тутэйшыя, але не без роду і племені. Ты, Кастусёк, беларус* («Гаспадар-камень»); *Ён з замілаваннем убачыў, што дачка Анька, раскрытая, у кашульцы, цмокаючы вуснамі, спала ў калысцы* («Быць разам»); *Сын Ядзі, Ясік, гуляў на печы з катом* («Гаспадар-камень»).

Розныя пачуцці і эмоцыі выражаюць дэмінітуўныя варыяцыі імёнаў, ужытыя ў адносінах да сталых персанажаў.

Максімальна насычаны любоўю і пяшчотай скарочаныя і памяншальна-ласкальныя формы імёнаў каханых, дарагіх, родных людзей: *«Яначка, родненькі... – Зося зашаптала. – Дурненькі мой, харошанькі... Хіба ж ты не бачыш: пакутую я»* («Гаспадар-камень»); – *А гэта я, Сенья... Вось цяпер я ажно ўздрыгнуў – якраз ад гэтага пяшчотнага «Сенья»: іменна так, ласкава, некалькі гадоў таму пачала называць мяне адна дарагая мне жанчына («Рэня»); «Вася просіць, каб ты зайшла ўвечар з Юляя...» – устрапянулася Рая, часта-часта заміргала і, здаецца, моцна закусіла ніжнюю губу. У Жэні зноў зашчымеў даўні, глыбокі, крыўдны і горкі боль – цяпер ужо ад гэтага Раінага ласкавага «Вася». Як той ні цяжка было апошнія гады, хоць і траціла без пары маладосць, усё роўна кахае некалі рослага, прыгожага, а цяпер вельмі хворага Васіля («Жыццё-быццё»).*

Нярэдка ў свядомасці закаханага адбываецца эмацыянальнае атаясамліванне імені з яго носьбітам. Любоў, пяшчота, замілаванне да каханага пераносіцца на яго імя, якое становіцца найдаражэйшым словам. Імя любімай дзяўчыны найчасцей згадваецца ў словах і думках Янкі Нямцэвіча, героя рамана «Гаспадар-камень»: *Амаль кожны дзень у апошні год Янка раніцай прачынаўся з усмешкаю, сам спачатку не ведаючы, што з ім, чаму ён такі ўзнёслы. Пасля, калі губы, бадай, самі шапталі: «Зося... Зося...» – усё разумеў. З гэтым імем, з гэтым вобразам жыў цэлы дзень.*

У свядомасці закаханых праяўляецца імкненне напоўніць найдаражэйшае імя пэўным зместам, увесці онім у сферу асацыятыўных адносінаў. Так, герой апавядання *«Ніка»* Максім асацыіруе імя любімай жанчыны з найменнем багіні перамогі. Шчырае, моцнае, чыстае пачуццё абудзіла ў расчараванага ў каштоўнасцях сям'і, сяброўства, мастацтва чалавека прагу да жыцця, да творчасці, прынесла прызнанне, поспех: – *Вы ж – багіня Ніка. Багіня перамогі. Так, багіня жыцця, любнасці.*

Дэмінітуўныя формы могуць мець значэнне непрыязнасці, знявагі. Так, адным з герояў рамана «Заходнікі» з'яўляецца гультай, абібок, з дзяцінства не прывучаны да працы, *Афонька* Кураглядаў. Ужыванне памяншальнай формы імені – паказчык пагардлівага стаўлення вяскоўцаў да старшыні сельсавета: – *Афонька, жулік, лабатрас ты быў, але во... начальнікам стаў! І за што цябе так узвысілі? Няўжо тут няма сваіх вартых людзей?* А. Суперанская адзначае, што імя *Афонька* ў рускіх гаворках ужываецца як характарыстычнае празванне неахайнага, задзірлівага чалавека [6, с. 181]. Паказчыкам непаважлівых адносінаў падначаленых да старшыні з'яўляецца тое, што за вочы яго называюць здэклівай мянушкай *Курашчуп*.

Паслядоўнае ўжыванне розных формаў асабовага імені выконвае ў мастацкім творы функцыю перадачы дынамікі вобраза. Герой рамана «Заходнікі», гультай, безгаспадарлівы селянін, які з ахвотаю ўдзельнічаў у раскулачванні працавітых, дбайных гаспадароў, пры савецкай уладзе становіцца на чале калгаса. Яго накіроўваюць у Заходнюю Беларусь, дзе ён атрымлівае высокую пасаду старшыні сельсавета, якая дае магчымасць амаральнаму чалавеку распараджацца людскімі лёсамі. Змена сацыяльнага статусу героя суправаджаецца зменай формы іменавання: – *Можа, няціпла, але я перастаў быць Афонькам, стаў Апанасам Лукічом і, наверце, героем эпохі, прывык з таго часу быць на людзях, сядзець у прэзідыумах і выступаць на сходах.*

Г. Далідовіч тонка выкарыстоўвае прагматычны патэнцыял уласнага асабовага імя з яго багаццем фармальных разнавіднасцяў у якасці паказчыка дыстанцыі паміж людзьмі. Надзвычай ярка прагматычныя рэгулятыўныя магчымасці асабовага імені рэалізаваны пісьменнікам у цыкле апавяданняў пра жанчын «Жар кахання». Так, змена характару ўзаемаадносінаў паміж героямі апавядання «Аля» (ён – кіраўнік аддзела, яна – падначаленая супрацоўніца) ад службовых, каляжанскіх да асабістых праяўляецца ва

ўжыванні імёнаў і іх формаў. Так, найменне мужчыны мадыфікуецца ад начальніцкага *Мікалай Пятровіч* да больш цёплага, але ўсё ж афіцыйнага звароту *спадар Мікола* і ўрэшце рэшт да інтымна-даверлівых формаў *Коля, Колька, Колечка*. А найменне герані мяняецца ад сухога афіцыйнага звароту па прозвішчы *Сяргейчык* да памяркоўна-пабляжлівага іменавання *Алачка* (пасведчанне ўспрымання жанчыны як вельмі маладой, нявопытнай, па-юнацку безадказнай) і ўрэшце да звароту *Ала, Аля* – паказчыка ацэнкі жанчыны як сталага чалавека, які можа быць апорай і падтрымкай у жыцці.

У дачыненні да шматлікіх мадыфікацый імені мы ўжываем тэрмін «варыяцыі». Што дае нам на гэта права? Такія формы ілюструюць суб'ектыўную эмацыйную інтэрпрэтацыю інфармацыі імені. Варыятыўнасць ажыццяўляецца па інтэгральнай прымеце. Існуе традыцыя пражскіх лінгвістаў абазначаць тэрмінам «варыяцыі» мадыфікацыі фанемы ў перцэптыўна слабых пазіцыях, напрыклад, [п'·а·ц']. З поўным правам, як здаецца, мы можам распаўсюдзіць фаналагічную тэрміналогію і на сферу лексікі. Перцэптыўная функцыя – распазнанне і атаясамліванне – тая функцыя, якая рэалізуецца пры ўжыванні ўласных імёнаў. Акрамя таго, «тэма з варыяцыямі» – устойлівы моўны выраз у розных галінах ведаў і сферах жыццядзейнасці. Формы імёнаў *Соф'я – Зося – Зоська – Зосечка; Ядвіга – Ядзя; Вацлаў – Вацік; Іста – Істачка; Аляксандр – Алесь – Алесік – Алеська; Ала – Аля – Алачка; Іосіф – Юзік – Юзічак; Пятро – Пятрок – Петрык – Пятрусь* – гэта адпаведныя танальнасці чалавечых узаемаадносінаў, статусу носбіта імені мадыфікацыі формы, плана выражэння іменнай адзінкі, якія не выходзяць за межы тэмы, захоўваюць тэматычную тоеснасць.

На старонках твораў Г. Далідовіча шырока прадстаўлены *онімы-вобразы*, выкарыстанне якіх заснавана на метафарычным ужыванні ўласных асабовых імёнаў. У аснове *анамастычнай метафары (антанамазіі)* – імкненне пісьменніка да супастаўлення з мэтай больш яркай і лаканічнай характарыстыкі героя. Найбольш трапна аўтар можа выразіць думку, параўнаўшы чалавека з вядомым гістарычным дзеячам або літаратурным персанажам, якія сталі ўвасабленнем пэўных чалавечых якасцяў і імёны якіх могуць сказаць чытачу больш, чым шматслоўныя гістарычныя і літаратурныя экскурсы. В.Р. Бялінскі ў сувязі з гэтым пісаў: «Не гаварыце: вось чалавек, які глыбока разумее прызначэнне чалавека і мэту жыцця, які імкнецца рабіць дабро, але пазбаўлены энергіі душы, не можа зрабіць ніводнай добрай справы і пакутуе ад усведамлення свайго бяссілля, – скажыце: вось *Гамлет! Анегін, Ленскі, Таццяна, Зарэчкі, Рэпецілаў, Тугавухаўскі...* Няўжо ўсе гэтыя ўласныя імёны цяпер ужо не агульныя? І Божа мой! Як многа сэнсу заключае ў сабе кожнае з іх!.. Цэлы свет у адным, толькі ў адным слове!» [7, с. 296–297]. Так, Пётрык Гарбацэвіч (персанаж рамана «Гаспадар-камень») бяздушна калечыць жыццё сына Віці, адбіраючы адзіную яго ўцеху, скрыпку, і забараняючы ажаніцца з каханай дзяўчынай. Жонка Гарбацэвіча характарызуе бязлітаснага бацьку, які даводзіць сына да самагубства, праз параўнанне з біблейскім царом-забойцам: «З'еў, з'еў дзіця, *ірад!* – залямантавала Віця, становячыся на калені каля сына. – За ненажэрнасць сваю загубіў». А былога царскага афіцэра Ледзяша, які даносіў уладам на сялян і прадстаўнікоў вясковай інтэлігенцыі, бяздумна ламаючы людскія лёсы, характарызуюць праз параўнанне з не менш бесчалавечным біблейскім героем: «*Няма на свеце больш мярзотнага Навухаданосара, чым вы, – не выцёрпела, загарэлася Кацярына. – Як толькі зямля вас трымае!*».

Паслядоўна выкарыстоўваючы фаналагічную тэрміналогію, мы можам з поўным правам у адносінах да такіх маўленчых рэалізацый імені ўжываць тэрмін «варыянт». Аснову метафарычнага значэння ўласнага імені складае дыферэнцыяльная прымета. Статус характарыстычнай адзінкі для оніма з'яўляецца слабай пазіцыяй.

Атрымліваючы ацэнчна-характарыстычнае значэнне, уласнае імя ўжываецца нерэфэрэнтна і набывае семіялагічныя ўласцівасці. Лаканічныя і яркія ацэнчныя характарыстыкі анамастычных метафар забяспечваюць арыгінальнасць мастацкага тэксту Г. Далідовіча.

Асабовое імя – паказчык суб'ектывацыі (надзялення чалавека статусам асобы (суб'екта), прызнання яго грамадскай і асобаснай значнасці). П. Фларэнскі адзначаў: «Імя ёсць выяўленне ў слове пачатку асобы, найпяшчотнейшая, а таму найбольш адэкватная плоць асобы» [5, с. 7]. Пры адчуванні да індывіда чужасці, непавагі, пагарды ўласнае імя звычайна не выкарыстоўваюць. Для ідэнтыфікацыі індывіда, пазбаўленага асобаснага статусу, выкарыстоўваюцца іншыя сродкі, у прыватнасці нумары. Гэтая заканамернасць адлюстроўваецца ў рамане Г. Далідовіча «Заходнікі». Герой твора, дзядзька Францішак, трапіўшы ў турму, страціўшы волю, губляе і права на імя, становячыся носьбітам парадкавага нумара. Нумар прадстаўляе чалавека ў якасці рэчы. Носьбіт нумара не мае права на сваё «я» і на асабістае волевыяўленне:

– Новенькі? – запыніўся, дыхнуўшы дымам, запытаў у яго вартаўнік. – Нумар 207?

«Не імя, не прозвішча, а нумар!»

– 207-мы? – груба перапытаў той, свідруючы заплытымі ад п'янства вочкамі.

– Ага.

– Не ўступаць ні з кім у кантакт. Ляжаць тварам не да сцяны, а сюды, на праход.

Адсутнасць уласнага імені з'яўляецца важным штрыхом у характарыстыцы асабістых узаемаадносінаў герояў. Ксеня Адамаўна і Васіль Данілавіч (персанажы апавядання «Ксеня») адчуваюць сябе нешчаслівымі ў сямейным жыцці. Пасведчаннем аддалення Ксені і Васіля ад членаў сям'і, якія сталі для герояў чужымі людзьмі, з'яўляецца тое, што персанажы ніколі не згадваюць імёны сваіх мужа і жонкі. У дачыненні да іх ужываюцца паказчыкі аб'ектывуючага адчужэння – займеннікі трэцяй асобы **ён** і **яна**. Так, Ксеня гаворыць: «**Ён**, дырэктар маторнага завода, уладны і жорсткі, але гулюн. Зусім хутка адумалася, убачыўшы, што цяжка жыць з **ім** без кахання. Без кахання нарадзіла дачку, сына. А калі ўведала, што **ён** завёў сабе цыту, зусім адварнулася». А Васіль, узгадваючы жонку, адзначае: «**Яна** гаспадарлівая. Я ўсё болей і болей пачаў адчуваць, што **яна** ідзе наперадзе мяне ў жыццёвай развазе і ў разліку – нібы маці перад сынам».

Аналізуючы чалавечыя ўзаемаадносіны ў даўнейшым і сучасным грамадстве, Г. Далідовіч умела выкарыстоўвае прагматычны патэнцыял уласных асабовых імёнаў. Яны з'яўляюцца важным сродкам намінацыі, характарыстыкі і ацэнкі літаратурных персанажаў і іх стасункаў.

СПІС ЛІТАРАТУРЫ

1. Бельскі, А. Покліч душы і памяці / А. Бельскі // Краса і смутак : дапам. для настаўнікаў. – Мінск : Маст. літ., 2000. – С. 86–95.
2. Никонов, В.А. Личное имя – социальный знак / В.А. Никонов // Советская этнография. – 1967. – № 5. – С. 157–168.
3. Мезенка, Г.М. Беларуская анамастыка : навуч. дапам. для студ. ун-таў / Г.М. Мезенка. – Мінск : Выш. школа, 1997. – 119 с.
4. Старавойтава, Н.П. Гісторыя і сучаснасць беларускага слоўнага этыкету / Н.П. Старавойтава // Роднае слова. – 2006. – № 6. – С. 39–42.
5. Флоренский, П. Имена / П. Флоренский. – М. : Купина, 1994. – 216 с.
6. Суперанская, А.В. Ваше имя? Рассказы об именах разных народов / А.В. Суперанская. – М. : Армада-пресс, 2001. – 256 с.

7. Белинский, В.Г. Полное собрание сочинений : в 13 т. / В.Г. Белинский ; редкол.: Н.Ф. Бельчиков [и др.]. – М. : Изд-во АН СССР, 1953–1959. – Т. 1. – 1953. – 574 с.

But-Gusaim S.F. Proper personal names in the context of literary works by G. Dalidovich

The article analyses the diapason of sense and formal variations of proper personal names, which are an essential element of ideological and thematic content of a literary text and an important means of nomination, characterization and evaluation of the characters in G. Dalidovich's literary works. Special emphasis is given to understanding of the role of context in showing the semantic and emotional-expressive potential of poetonims. The article defines the functions of literary characters' personal names in G. Dalidovich's works.

Матэрыял наступіў у рэдкалегію 8.02.2009